

Простибоженко О. С.,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

ПОДІЛ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ ЧАСТКИ В СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового режиму частки в господарському товаристві як об'єкта права спільної сумісної власності подружжя. Автор здійснив дослідження розвитку цього об'єкта цивільних прав, проаналізував зміну підходів, що склалися в судовій практиці, та запропонував власне бачення перспектив подальшого розвитку правового режиму цього об'єкта.

Автор наголошує, що з прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» законодавець змінив свій підхід до природи таких господарських товариств. Зв'язок учасників цих господарських товариств більше не вважається якимось особистісним і таким, що не допускає вступ нових учасників без волевиявлення наявних. За аналогією зі спадкуванням, другий із подружжя може вступити до товариства без необхідності отримання окремої згоди інших учасників такого товариства. Ці види господарських товариств наблизились більше до акціонерних товариств, в яких, за загальним правилом, чинні власники акцій не можуть блокувати вступ нових акціонерів. А відтак відпали будь-які перешкоди для реального поділу між подружжям частки в статутному капіталі.

Більш того, поділ в натурі між подружжям частки в статутному капіталі є більш збалансованим з точки зору врахування інтересів кожного з подружжя. Такий спосіб поділу спільного майна подружжя гарантував би справедливий підхід у поділі активів та дозволив би кожному із подружжя реалізовувати належним чином своє право власності на відповідну частку у статутному капіталі, включаючи як право на отримання дивідендів, так і право на управління товариством. Зважаючи на те, що законодавець відійшов від принципу збереження особистісних зв'язків між учасниками товариства, такий спосіб поділу частки у статутному капіталі є припустимим навіть за умови наявності інших його учасників.

Ключові слова: *частка в статутному капіталі, поділ майна подружжя, спільна сумісна власність подружжя, корпоративні права.*

Prostybozhenko O. S. Division between spouses of a share in the authorized capital of a business company: theoretical aspects and practical challenges

Abstract. The article is devoted to the study of the legal patrimonial regime of a share in the authorized capital of a business company as an object of spouses' joint property. The author conducted the study of the development of this civil rights object, analyzed the change in approaches that have developed in judicial practice, and offered his own vision of the prospects for the further development of the legal patrimonial regime of this object.

The author emphasizes that the adoption of the Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Companies", the legislator changed its approach to the nature of these company types. In particular, the relationship between the company participants is no longer considered to be personal, there are no restrictions for the entry of new participants without the consent of the existing ones. By analogy with inheritance, the second spouse can join the company without the need to obtain separate consent from other participants. These company types have become more similar to joint-stock companies, in which, as a general rule, current shareholders cannot block the entry of new shareholders. As a result, any obstacles to the division of shares in the authorized capital between spouses have disappeared.

Moreover, the division of the share in the authorized capital between the spouses is more balanced in terms of taking into account each spouses' interests. This method of dividing the spouses' joint property would guarantee a fair approach to the division of assets and would allow each spouse to properly exercise their right of ownership to the corresponding share in the authorized capital, including both the right to receive dividends and the right to manage the company. Considering that the legislator has departed from the principle

of preserving personal ties between the company's participants, this method of dividing the share in the authorized capital is permissible even if there are other participants.

Key words: *share in the authorized capital, division of marital property, spouses' joint property, corporate rights.*

З розвитком суспільства відбувається розширення видів майна, що може набуватися у власність. А відтак постає низка питань щодо правового режиму такого майна, коли воно набувається подружжям, а також можливостей його поділу між таким подружжям. Протягом останніх десятиліть все ще гострою та дискусійною залишається тема «поділу бізнесу» між подружжям. Проблемні питання, які виникають під час розгляду такої категорії справ, обумовлені перш за все сучасними соціально-економічними тенденціями: зростання кількості шлюбів, де обидва подружжя займаються підприємницькою діяльністю, що у свою чергу призводить до ускладнення майнових відносин та збільшення кількості судових спорів. Специфіка правовідносин, які виникають у зв'язку з набуттям одним із подружжя в період перебування у шлюбі частки у статутному капіталі господарського товариства, а також сформована практика Верховного Суду, яка не враховує нюансів такої категорії справ та не відповідає сучасним реаліям, створюють ситуацію, за якої здійснити поділ такого майна з максимальним урахуванням інтересів обох з подружжя на сьогодні є фактично неможливим. З іншого ж боку, розвиток правової думки та формування нової концепції «поділу бізнесу» між подружжям зумовлює низку викликів для такого бізнесу, оскільки судовий спір виходить за межі лише сімейно-правового та може мати потенційний вплив на інших учасників товариства, їхню підприємницьку діяльність.

Дослідженню питань правового регулювання корпоративних відносин у доктрині приділяється значна увага та присвячені праці таких вчених-цивілістів як І. Я. Бабецька, В. А. Васильєва, Н. Д. Вінтоняк, Н. С. Глузь, О. І. Зозуляк, А. В. Зеліско, В. В. Луць, В. М. Кравчук, Н. С. Кузнєцова, І. Б. Саракун, Л. В. Сіщук, І. В. Спасибо-Фатєєва та інших. На особливу увагу заслуговує монографічне дослідження Н. Д. Вінтоняк, присвячене правовому режиму корпоративних прав подружжя [1]. Однак, пошук збалансованого

і справедливого підходу триває і досі, на що вказує зміна підходів у практиці Верховного Суду та існування відмінних думок у наукових колах.

Мета цієї статті полягає в аналізі розвитку підходів, які склалися в національній судовій практиці, до поділу між подружжям частки в статутному капіталі господарського товариства, а також обґрунтуванні пропозиції щодо збалансованого та справедливого поділу такої частки між подружжям.

Ключовим елементом правового режиму майна подружжя в Україні є презумпція спільності майна подружжя, відповідно до якої будь-яке майно, набуте під час шлюбу, належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Така презумпція є спростовною, а винятки із презумпції можуть визначатись законом або договором, який укладається між подружжям. Статтею 61 Сімейного кодексу України (далі – СК України) передбачено, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно. У той самий час стаття 190 Цивільного кодексу України визначає, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки; майнові права є неспоживною річчю. Отже, цілком логічним і очевидним є висновок, що на частку у статутному капіталі господарського товариства (як майнове право) поширюється правовий режим неспоживної речі та, відповідно, така частка може бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Хоча і така позиція була сформована не відразу. Ще у пункті 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» містились начебто категоричні роз'яснення, що вклад до статутного фонду товариства не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [2]. Під впливом такого формулювання в судовій практиці

почав складатися підхід, що частка в статутному капіталі не є об'єктом спільної сумісної власності. Хоча підстав для такого висновку не було, адже дійсно вклад (внесок) до статутного капіталу є власністю самого товариства, тоді як частка (подібно до акції) – належить на праві власності його учаснику, породжуючи виникнення у нього відповідних корпоративних прав (як прав, які впливають з акції/частки).

З прийняттям Конституційним Судом України 19 вересня 2012 року рішення № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 СК України [3], яке в юридичній спільноті часто називають знаковим, ситуація докорінно змінилась. Зокрема, судом було зроблено висновок, що статутний капітал та майно приватного підприємства все ж таки відносяться до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя у випадку, якщо для їх формування було використане їхнє спільне майно. За таких умов, частка в статутному капіталі товариства підлягає поділу між подружжям, спори про що є аж ніяк не поодинокими.

Втім, незважаючи на значну кількість судових спорів у такій категорії справ, підходи до врахування частки в статутному капіталі під час здійснення поділу майна подружжя протягом тривалого часу суттєвих змін не зазнавали, що демонструє певний консерватизм судової практики в цій категорії справ та неврахування особливостей сучасних бізнес-відносин.

Порядок поділу майна подружжя в загальних обрисах передбачений статтею 71 СК України, відповідно до змісту якої визначені такі способи: (1) поділ майна в натурі; (2) присудження неподільних речей одному з подружжя, а іншому – присудження грошової компенсації за його частку у спільній власності. Проте положення чинного законодавства не встановлюють жодних особливостей або специфічних правил здійснення поділу між подружжям саме частки в статутному капіталі. Тому підходи у вирішенні такого питання формувались саме судовою практикою.

Понад 10 років тому Верховний Суд України у своїй постанові від 02.10.2013 у справі № 6-79цс13 дійшов висновку, що «у разі передавання подружжям свого спільного сумісного майна до статутного фонду приватного підприємства, заснованого одним із них, майно переходить у приватну власність цього підприємства, а в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується в право вимоги (зобов'язальне право), сутність якого полягає у праві вимоги виплати половини вартості внесеного майна в разі поділу майна подружжя (а не право власності на саме майно) або право вимоги половини отриманого доходу від діяльності підприємства, або половини майна, що залишилось після ліквідації підприємства» [4].

Подібні підходи також зустрічаються і в науці приватного права. Зокрема, Н. Д. Вінтоняк вказує, що «сутність самого ж правового режиму спільного майна подружжя, переданого до статутного капіталу юридичної полягає в трансформації права власності. Для того з подружжя, який є учасником юридичної особи, право власності трансформується в корпоративне право, відповідно до якого його учасник набуває всіх правомочностей на участь в управлінні юридичною особою, отриманні прибутку тощо. Для того з подружжя, який не є учасником юридичної особи, таке право трансформується у право вимоги до іншого з подружжя. І це право вимоги буде реалізовуватись при поділі спільного майна подружжя. В результаті реалізації корпоративного права одержане майно переходить у режим спільного сумісного майна подружжя» [5, с. 41].

У той період часу таке уявлення знаходило своє обґрунтування в нормах ЦК України щодо спадкування частки у статутному капіталі товариства. Зокрема, в статті 147 ЦК України було передбачено, що набуття частки іншою особою можливе лише за згодою інших учасників товариства. Так само було і передбачено щодо спадкування частки померлого учасника. Відтак, у науці та правозастосовній практиці склалося уявлення, що між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю (а пізніше це поширилося на інші господарські товариства, крім акціонер-

них товариств) складаються якісь особливі міжособистісні зв'язки, а тому допуск «сторонніх» осіб до участі в товаристві без згоди інших учасників такого товариства вважався неприпустимим. Зрештою, саме це уявлення пізніше було екстрапольоване на справи про поділ майна подружжя.

Маючи намір врахувати при здійсненні поділу майна подружжя і належну частку в статутному капіталі товариства, у позовах заявлялися вимоги про стягнення грошової компенсації у розмірі 1/2 вартості внеску до статутного капіталу. Такий підхід протягом тривалого часу був усталеним та незмінно застосовувався судами (див. постанови Верховного Суду України від 03.06.2015 у справі № 6-38цс15, від 18.05.2016 у справі № 6-2121цс15; постанови Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 756/10797/15-ц, від 23.02.2022 у справі № 607/3781/18 тощо). Відтак, судова практика виходила з того, що частка в статутному капіталі в повному обсязі переходила до того з подружжя, хто був учасником такого товариства, а другий із подружжя отримував виплату компенсації. При цьому, розмір компенсації визначався з розрахунку вартості внеску до статутного капіталу новоствореного товариства або вартості купівлі частки в статутному капіталі вже існуючого товариства. Тобто, фактично йшлося про номінальну вартість частки у статутному капіталі господарського товариства.

Однак така ситуація не узгоджувалась з іншими правовими позиціями, висловленими судами у справах про поділ спільного майна подружжя. Пунктом 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2007 № 11 встановлювалось, що вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а при недосягненні згоди – виходячи з дійсної його вартості на час розгляду справи. Тобто, вартість спільного майна подружжя враховується станом на час його поділу (в подальшому цей підхід було неодноразово підтверджено у судовій практиці). Якщо одна із сторін заявляє про певну вартість майна, то інша сторона має можливість або (1) погодитись із такою вартістю і тоді суди враховуватимуть саме таку вартість майна під час вирішення справи,

або (2) спростувати заявлену вартість та ініціювати визначення його дійсної (ринкової) вартості.

Такий підхід можна вважати запобіжником недобросовісної поведінки того з подружжя, хто б намагався під час судового розгляду справи безпідставно занизити вартість спільного майна у власних інтересах, наприклад, продавши певне майно із зазначенням у договорі неринкової ціни. Це правило застосовувалось до усіх справ про поділ майна подружжя, за винятком справ про поділ частки в статутному капіталі, де її вартість була обмежена номінальною вартістю внеску. Застосування кардинально відмінного принципу визначення вартості спільного майна подружжя, посилаючись на номінальну вартість частки у статутному капіталі товариства, було явно необґрунтованим та непослідовним. Хоча для його спростування і запровадження у правозастосовній практиці іншого підходу знадобилося доволі багато часу.

Ясність у вирішенні цього проблемного питання внесла правова позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у постанові від 10.04.2024 у справі № 760/20948/16-ц [6]. Відповідаючи на питання про те, на що може претендувати один із подружжя у випадку поділу частки у статутному капіталі товариства, суд зробив висновок про можливість вимагати виплату вартості частки члена подружжя у статутному капіталі, визначену на дату пред'явлення позовних вимог, що є відмінним від вартості частки внеску до статутного капіталу. Водночас у постанові презюмується, що вартість частки у статутному капіталі товариства відповідає розміру внеску, якщо тільки сторона, яка стверджує про зміну цієї вартості на час розгляду справи, не доведе, що вартість частки змінилась (зросла або зменшилась внаслідок звичайної діяльності товариства).

За таких обставин, висловлена правова позиція фактично не містила жодних відступів у вже наявних підходах до «поділу бізнесу» між подружжям, а лише уточнила підхід до визначення оцінки вартості такого майна як частка у статутному капіталі товариства. Фактично відбулося приведення такого підходу у відповідність до вже наявних і застосо-

уваних способів врахування вартості спільного майна подружжя при його поділі.

Однак таке уточнення правової позиції вищої судової інстанції не є чимось абсолютно новим. Фактично це лише невелике уточнення судової практики, яке полягає в можливості визначати вартість частки в статутному капіталі не лише за номінальним підходом, але і за ринковою вартістю. Але такий підхід є недостатнім і не відповідає сучасним реаліям балансу інтересів між подружжям і третіми особами. Верховний Суд не наважився відійти від існуючого підходу та все ще керувався застарілим уявленням, що учасники товариства формують «закриту спільноту», допуск до якої є можливим лише за згодою таких учасників. Наголосимо, що таке уявлення ґрунтувалося на своєрідному протиставленні акціонерним товариствам і наголошенні на особливій ролі саме особистісних зв'язків між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. За таких обставин, вступ до складу учасників товариства іншого з подружжя вбачався недопустимим.

Проте з прийняттям у 2018 році Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» ситуація докорінно змінилась: відтепер перехід частки у статутному капіталі товариства до спадкоємця учасника товариства не потребує жодного узгодження. А отже надважливість міжособистісних зав'язків у товаристві була фактично нівельована. Як вже зазначалось, спадкові та сімейні правовідносини є наближеними один до одного, проте у цій ситуації нові умови спадкування частки без отримання згоди не відобразились у закріпленні права другого з подружжя на вступ до складу учасників товариства. Хоч на законодавчому рівні відсутні будь-які заборони здійснити поділ частки у статутному капіталі між подружжям шляхом передачі у власність другому з подружжя половини такої частки, судова практика з незрозумілих причин не допускає такий спосіб поділу. Існуючий підхід судів втратив свою актуальність, не відповідає вимогам сучасності та принципу справедливого поділу спільного майна між подружжям.

Наприклад, змоделюємо ситуацію, коли товариство засноване одним з подружжя,

який володіє 100 % статутного капіталу товариства. Яка законодавча норма обмежує можливість реального поділу (поділу в натурі) такої частки між подружжям? Чому другий із подружжя, якому така частка у статутному капіталі належить на праві спільної сумісної власності, позбавляється можливості отримати результати економічного розвитку товариства, яке зростатиме в майбутньому? Або ж зворотна ситуація – товариство є збитковим, а здійснений за спільні кошти подружжя внесок до статутного капіталу фактично знецінився через декілька років після здійсненого поділу майна подружжя. За таких умов, ризики підприємницької діяльності несправедливо покладаються тільки на «титульного власника» частки у статутному капіталі товариства, у той час як другий із подружжя гарантовано отримує грошову компенсацію. Залишається відкритим питання: що перешкоджає здійснити поділ такого майна у спосіб інший, аніж виплата компенсації?

Абсолютно доречним вбачається здійснення поділу частки в статутному капіталі товариства між подружжям в натурі, де кожен із подружжя набуває пропорційний розмір частки і стає повноправним учасником товариства. Такий спосіб поділу спільного майна подружжя гарантував би справедливий підхід у поділі активів та дозволив би кожному із подружжя реалізовувати належним чином своє право власності на відповідну частку у статутному капіталі, включаючи як право на отримання дивідендів, так і право на управління товариством. Зважаючи на те, що законодавець відійшов від принципу збереження особистісних зв'язків між учасниками товариства, такий спосіб поділу частки у статутному капіталі є припустимим навіть за умови наявності інших його учасників. За аналогією зі спадкуванням, другий із подружжя може вступити до товариства без необхідності отримання окремої згоди інших учасників такого товариства.

Такий підхід до вирішення питання «поділу бізнесу» між подружжям вочевидь є більш ефективним та враховує інтереси обох з подружжя, хоч і створює для бізнесу свої ризики та ставить його під удар, наприклад через особисті конфлікти та непорозу-

міння між колишнім подружжям. Такі ситуації можливо врегулювати та передбачити механізми їх вирішення, у тому числі шляхом укладення корпоративного договору. Водночас пропонується спосіб поділу майна виводить спір з категорії сімейно-правового до корпоративного, а отже до розгляду справи цілком можливим буде залучення інших учасників товариства, інтереси яких будуть враховані під час здійснення судового розгляду, а можливі негативні наслідки мінімізовані.

Отже, з прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» законодавець змінив свій підхід до природи таких господарських товариств. Зв'язок учасників цих господарських

товариств більше не вважається якимось особистісним і таким, що не допускає вступ нових учасників без волевиявлення наявних. Тобто ці види господарських товариств наблизились більше до акціонерних товариств, в яких чинні власники акцій не можуть блокувати вступ нових акціонерів. А відтак відпали будь-які перешкоди для реального поділу між подружжям частки в статутному капіталі. Більш того, поділ в натурі між подружжям частки в статутному капіталі є більш збалансованим з точки зору врахування інтересів кожного з подружжя. Насамкінець наголосимо, що питання корпоративних прав подружжя, тобто прав, що впливають з акції/частки, потребує окремого дослідження і не було предметом цього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вінтоняк Н. Д. Правовий режим корпоративних прав подружжя: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 187 с.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення: 22.06.2025).
3. Рішення Конституційного Суду України 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 СК України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text> (дата звернення: 22.06.2025).
4. Постанова Верховного Суду України від 02.10.2013 у справі № 6-79цс13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34180776> (дата звернення: 22.06.2025).
5. Вінтоняк Н. Д. «Поділ корпоративних прав» при поділі спільної сумісної власності подружжя. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2015. Вип. 38. С. 40-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2015_38_6 (дата звернення: 22.06.2025).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.04.2024 у справі № 760/20948/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520073> (дата звернення: 22.06.2025).